

Մի ընդհանուր նկատողութիւն եւս. Սֆորցիայի Թիւրքիան տարածուած է ծովեզերքից մինչեւ ինկիւրի, աւելի դէպի արեւելք Սֆորցան ոչինչ չի տեսել եւ կարծես թէ նրա համար ոչինչ չի պատահել. Քէմալի իշխանութիւնը ոչ հայկական խնդիր է ունեցել, ոչ քրդական ոչ էլ Մուսուլի հարց: Մի լրան միայն Սֆորցան չի հաւատում, այդ էլ, ըստ երեւոյթին, իտալական առեւտրի շահերի տեսակէտից: «Տնտեսական կեանքում, գրում է նա, անուղղելի սխալներ արաւ Քէմալը: Հայերի եւ յոյների դէմ սնուցւած ատելութիւնը ցոյց է տալիս, որ Քէմալի քաղաքականութիւնը տնտեսական մարդում կոյր է եղել: Մուսթաֆա Քէմալը հաւատում էր, թէ հէնց որ օտարները քշեն, բոլոր շահերը պիտի հոսեն Թիւրքերի գրպանը: Նա չհասկացաւ, որ յոյների, հայերի եւ եւրոպական ծագում ունեցող լեւանտինների առեւտրական ուղին հետեւանք է հարիւրաւոր տարիների զարգացման: Ինկիւրիի օտարատեսութիւնը Թիւրքերին թանկ է նստում:

Սֆորցան կարծում է, թէ Քէմալի բաբէնորդութիւնը տեւական են եւ ժո-

ղովրդի կողմից ընդունւած: Յատու համակրութիւն ունի նա հանդէպ Քէմալի Թիւրք ժողովրդի: «Թիւրքերի սամկավար ժողովուրդը են», եւ իր ազնոյումը հիմնաւորում է բաւական անուրջ ձեւով, մի անեկդատով, որ պատմել է նրան մեծ վեղիւր Գերիդ փաշայի Գոնիացի մի զիւղացի զաւիս է Պոլիս եւ ուղղակի դնում է պալատ սուլթանի արածութիւն խնդրելու: Գիւղացի մտնում է ներս, որտեղ նստած էր սուլթանը իր վեղիւրներով, եւ պարզօրէն հարցնում է, թէ՞ «Հանքինիս իմանդեար» (սորն է ձեռնից սուլթանը):

Եթէ այս հեքիաթը կարող է աշխարհ տեսած Սֆորցային համոզել Թիւրք կամ ուրիշ դեմոկրատութեան մէջ, կարելի է ուղղակի արդահատել եւրոպական ա մ ր ո ղ ջ իրազեկութիւն Արեւելքի մասին: Քէմալի միակ սխալը, ըստ Սֆորցայի, այն է, ինչպէս է Պետրոս Մեծինը, որ լաւատեսօրէն հաւատում է թէ երկրի պատմութեան ընթացքը կարելի է բռնութեամբ փոխել: Բռնատիրութիւններ խարաղանող հատոր՝ Պոլսոյ առաջ կանգնելով բռնատիրութեան ջատագով է դարձել:

Ն. ԲԱՒԱԼԵԱՆ

Ս. Ա. ԲԱԽՏԻԿԵԱՆ, «Արաքիիր եւ Շրջակայի Գիւղերը»

(Պատմական-ագագրական համառօտ տեսութիւն) Պէյրութ, 1934

Հայաստանը, մասնաւորապէս արեւմտեան Հայաստանը, ազգագրորէն շատ քիչ է ուսումնասիրւած: Մեր անցեալը իր բոլոր կողմերովը այսօր ալ կը մնայ կիսատեսերի մէջ ու մանաւանդ այսօր շատ աւելի դժուար է, աւելի ճիշտը, անկարելի է — այս ուղղութեամբ անթերի կամ նոյն իսկ գոհացուցիչ աշխատանք կատարել:

Երեկ ժողովուրդն ու հայրենիքը կենդանի էին, հարուստ իրենց աւանդութիւններով եւ յիշատակներով, այսօր թրջահալութիւնը թաղւած է իր եր-

կրին տւերակներուն տակ, եւ Թիւրք բարբարոսութիւնը ժողովուրդը բնաջնջելէ յետոյ յամառօրէն ու սիսթեմատիկօրէն կը ջննայ ջնջել այդ ժողովուրդը յիշեցնող պատմական, գեղարւեստական ու մշակութային ամէն հետք:

Այս աննպաստ պայմանները սակայն պէտք չէ պատճառ ըլլան, որպէսզ մենք ետ կենանք ի գլուխ հանելու այն ինչ որ հնարաւոր է, փրկելու մեր հնաւոր թէ մօտաւոր անցեալէն այն բոլոր ինչ կարելի է փրկել մարդոց

ժամանակի քայքայիչ ազդեցութենէն: Այս տեսակէտէն դատելով՝ կատարած ամէնէն համեստ աշխատանքներն իսկ արժանի են անվերապահ դնահատութեան:

Ահա հայկական զարհուրանքի բովէն անցած երիտասարդ մը, Ս. Բախտիկեան, որ հազիւ հինգ տարեկան, տարազւած է իր ծննդավայր Արարիկէն, որուն ազօտ յիշատակը միայն կը պահէ իր յիշողութեան մէջ եւ սակայն այսօր մեր առջեւ կը դնէ դուրգուրանքի արժանի դիրք մը, որ կը ձգտի մոռացութեան փոշիներէն չափով մը գոնէ փրկել հայաբնակ շրջան մը, Արարիկէն ու շրջակայ հայ գիւղերը:

Հեղինակը, ինչքան որ իր սլաքմանները ներած են, փանցած է օգուտի հայ եւ օտար աղբիւրներէ, կարելի եղածին չափ շատ բան ըսելու համար: Ան՝ եթէ չէ կրցած նիւթը սպառել, այնու ամենայնիւ տւած է իր նիւթին հաստատուն կմախքը՝ աւելի իրազեկներուն ու հեղինակաւորներուն թողլով միտով ու արիւնով օժտելու աշխատանքը:

Գաղափար մը տալու համար այս զըրբի մասին ըսենք թէ հեղինակը իր նիւթը բաժնւած է հօթը զլուխնեւ: Ա.Պատմական, Բ.՝ Զբաղմունք, Գ.՝ Կը-Պատմական, Դ.՝ Աստուածաբան, Ե.՝ Արարիկի կիներ, Զ.՝ Արարիկի բանասիրութիւնը, Է.՝ Արարիկի հայաբնակ գիւղերը:

Այս բոլոր բաժիններուն մէջ համեմատաբար ճոխ են այն զլուխները, ուր կը խօսուի ու կը նկարագրուի կենցաղական խնդիրներու մասին՝ բարձր, սովորութիւններ, ընտանիքէն ներս եւ անկէ դուրս:

Նկատելի է նաեւ այն, որ գիրքը մեծ մասով ներշնչւած է Արարիկի քաղաքին, եւ գիւղերը ամէն կերպով շատ նիւհար ներկայացւած են հոն: Այս ինքնին բացատրելի է, երբ նկատի ունենանք թիւ գիւղը միշտ աւելի՛ անծանօթ աշխարհ

մը ըլլալու դատապարտւած է քաղաքներու բաղդատմամբ: Իսկ Պէյրուի նստած հեղինակին համար աւելի դիւրին էր նիւթ ձարել քաղքի մասին քուն թէ գիւղերուն, որոնք մեր երջանիկ օրերուն իսկ անկախ գետիններ էին:

Ս. Բախտիկեանի հատորը, բացի իր ազգագրական արժէքէն, ունի նաեւ կըթիչ նշանակութիւն մը: Ան ընթերցողին մէջ կարծեցնէ կարօտը, այրող ու մրկիւղ կարօտը նահատակ հայ գիւղին, որ այլեւս չերգէր ու չի ծխար, որ յիշատակ մ'է միայն՝ քաղցր ու կակճեցնող:

«Արարիկի եւ շրջակայ գիւղեր»ը ընթերցողը կը մղէ անդրադառնալ քանի մը խնդիրներու եւ հարցնելու:—

Ա.՝ Հնարաւոր չէ՞ր, որ ամէն հայ բնակացական միութիւն նախաձեռնարկ ըլլար փրկելու իր գաւառէն այն բոլորը ինչ որ Հնարաւոր է:

Բ.՝ Ատենը չէ՞ արդեօք մտածել կորուստէ փրկելու եւ խոշոր հատորի մը մէջ ամփոփելու հին ու նոր մեր ժողովրդական բանահիւսութեան գանձերը: Կարելի՞ է եւ մին՝ եւ միւսը:

Մեր հայրենակցական միութիւնները, ամէն երկնքի տակ, բոլորն ալ ունին նիւթական միջոցներ, հատորով մը տալու իրենց պատկանած դաւառին պատմական-ազգագրական պատկերը: Այդ միութիւնները ամէն տարի, բաղմամբիւ սորիթներով, տեղի ու անտեղի ահագին ծախսեր կ'ընեն, հետեւաբար երբեք չպիտի դժարանան հոգալու նաեւ ծախքը ձեռնարկի մը, որ լոյս աշխարհ պիտի հանէր իրենց բնագաւառին կեանքը իր բոլոր կողմերովը:

Վստահ եմ թէ ոչ մէկ հայրենակցական միութիւն պիտի խուսափէր զոհնուութենէ՝ կը բաւէ որ ամէն միութիւն իր ծոցին մէջ ունենար մի քանի բանի-մաց անհատներ, գործին ընթացք տալու եւ անոր կարեւորութիւնը բացատրելու համար:

Ա. ՍԵՒԱՆ